

VIKINGATIDEN

Det här är en handledning som beskriver järnåldersdelen och vikingatiden i utställningen Gudar och GPS på Örebro läns museum.

Handledningen berättar om järnåldern i Örebro län, beskriver utställningen och ger dessutom några ingångar till egna diskussioner.

Handledningen riktar sig till lärare med elever i både grundskola och gymnasiet. I slutet av handledningen finns en ordlista och tips på idéer om hur ni kan följa upp besöket.

Örebro läns museum

Örebro Läns museum är ett av Sveriges äldsta läns museer med rötter i en fornminnesförening från 1856. Läns museet speglar historien i Örebro län.

Här i huset finns flera fasta utställningar – *Gudar och GPS* som berättar om bondeliv från forntid till 1800-tal i vårt län, *Klenodkammaren* med bl.a. en silverskatt från vikingatiden och *Medeltidens kyrka* som visar kyrkliga skulpturer, altarskåp mm. Här visas även tillfälliga utställningar om konst och kulturhistoria. Därutöver finns också *Idrottshistoriska sällskapet* med olika idrottshistoriska utställningar.

Här i Örebro finns även *Länsarvet* som är museets kunskaps- och forskningscentrum med arkiv, foto- och föremålssamlingar. Läns museet har dessutom anläggningar i bl.a. Karlskoga, Nora och Askersund.

Gudar och GPS

Utställningen *Gudar och GPS* handlar om bondeliv och titeln antyder vårt förhållningssätt till ”mat för dagen, och litet till” - grunden för vår överlevnad! Den tar sin utgångspunkt i förhållanden som de varit och är i Örebro län med början i stenåldern, med nedslag i järnålder och 1800-talets bysamhälle.

En modell på väggen som en symbolisk bild av Örebro län, möter besökaren i utställningen.
Av Lars Agger

Trivselregler

För att besöket ska bli så bra som möjligt, tänk på följande:

Ansvar för gruppen

Läraren ansvarar för klassen under besöket i museet. Vi rekommenderar att elevgrupper t.o.m. högstadiet går tillsammans med lärare.

Skolmaterial

Det finns skrivplattor att låna i entrén. Använd inte väggar som skriv-underlag eftersom det blir märken. Använd endast blyertspennor i utställningssalarna om eleverna behöver teckna eller anteckna.

Var försiktig i salarna

Rör er lugnt i salarna och tänk på ljudnivån, tala i normal samtalston. Visa hänsyn till andra besökare och pågående visningar. Grupper under ledning av museets personal har företräde i salarna. Lämna ryggsäckar, större väskor, paraplyer etc. i garderoben. Man får inte dricka eller äta i salarna.

Fotografering

Det är inte tillåtet att filma eller fotografera i utställningssalarna. Upprepade blixtar är inte bra ur bevarandesynpunkt.

Upplev utställningen med fingrarna!

I utställningen Gudar och GPS är det tillåtet att röra vid föremålen/rekvisitan som finns men uppmana eleverna till försiktighet! Observera att det i andra utställningar inte är tillåtet att vidröra föremålen.

Informera dina elever om ovanstående.

Före vikingarna i Örebro län

Bronsåldern kallar man tiden 1800-500 f.Kr. Om bronsåldern berättas helt kort i texter som omger en stor genomlyst karta över norra Hjälmabygden i Närke.

I en monter visas kopior av Hassleskatten från Glanshammars socken.

Föremålen lades ned i en mindre vattensamling ca 500 f.Kr. och anses vara ett offer till gudarna. Hassleskatten består av importerade dyrbara bronsföremål från Syd- och Mellaneuropa.

1000 år senare lades ett annat offer ner i samma å. Det är de föremål som hittats i Äversta; flera böjda svärd, pilspets, hästbetsel och spjutspetsar. Kanske ville de som lade ner skatten tacka för seger i krig eller be om tur i strid? Denna tid, ca 400 – 550 e.Kr. kallas för folkvandringstid och var en orolig period.

Karta

På den genombelysta kartan från 1600-talet syns Glanshammars socken med Äverstaån i centrum. Längs ån finns platserna Hassle, Äversta och Husby. Trakten kan ha varit Närke centrum under denna tid med sitt strategiska läge nära Hjälmaren. Detta var innan staden Örebro fanns.

Järnåldern på museet

Utställningens järnåldersdel koncentrerar sig kring den yngre järnåldern. Senare delen av järnåldern kallar man ibland för vikingatiden (ca 800-1050 e.Kr.). I Husby som ligger vid den gamla åmynningen till Hjälmarens grävde arkeologerna fram delar av en stormannagård, när den nya motorvägen byggdes på 1990-talet. Vid platsen fann man bland annat en palissadomgiven 30 meter lång hallbyggnad och bronsgjutarverkstäder från 700-talet. Husby var en stor och mäktig gård på vikingatiden, här bodde säkert en storman eller hövding. Platsen står som modell för järnåldersdelen i utställningen.

Vad är vikingar?

Ingen vet säkert vad ordet viking betyder. Kanske har det förknippats med sjövikar, att vikingaskeppen var konstruerade så att de kunde ta sig in i grunda vikar. Eller också kanske det har att göra med det engelska ordet *wic*, som betyder by eller köpstad. Man brukar tänka på vilda män med skägg som plundrade och slogs när man pratar om vikingar men de allra flesta som bodde i Norden på denna tid levde som vanliga bönder. Det är om dem utställningen berättar.

En modell av ett vikingaskepp hänger från taket.

Såg vikingarna verkligen ut såhär?

Huset

Huset är byggt på det sätt som bostadshus byggdes på 800-talet. Ett riktigt järnåldershus var självklart mycket större men vårt är byggt med hjälp av autentiska tekniker. Det har takbärande mittstolpar, väggar av skiftesverksteknik och lerklinade flätverksväggar. Ofta lerklinade man väggarna kring eldstaden – det gav ett bra brandskydd. Över eldstaden hänger en kittel i en järnkedja. Man hade ingen skorsten, röken silar ut genom vasstaket. Det var nog väldigt rökigt inomhus. Vid den ena gaveln finns en fållbänk som fungerade som förvarings-, sitt- och liggplats.

Tyg och kläder

Rest mot den andra gaveln står en vävstol vars varp hålls spänd med hängande vävtyngder. Här finns även några mindre föremål placerade; kardor, ullsax, en slända och en ring med växtfärgat garn. Här hänger också några kopior av vikingatida kläder som barnen gärna får prova. Det finns en s.k. kolt, ett mansplagg av kläde, en särk av lin och kvinnoklänningar i ull med axelband.

De allra flesta textilier och kläder tillverkades hemma på gården. Det var dyrbart med tyg – det låg mycket tid och arbete investerat i ett klädesplagg. Allt som har med textiltillverkning att göra; kardning, spånad, färgning, vävning och sömnad var kvinnans område. På järnåldersgården var arbetsfördelningen tydligt uppdelad i manliga och kvinnliga områden.

På vikingatiden hade man inte knappar och dragkedjor i kläderna som vi har idag. I stället hölls kläderna ihop med lösa spännen och broscher. Typiskt kvinnliga spännen, s.k. spännbucklor, finns i den röda montern på väggen mitt emot huset.

Att diskutera

Vilka sysslor tror ni var typiskt kvinnliga arbeten på vikingatiden?
Vilka var manliga? Varför?
Hur såg en viking ut?

Gård och jord

På en medelstor gård under järnåldern kunde man bo 20-30 personer. Man levde tillsammans flera generationer. Ätten och släkten betydde mycket för människorna. Dessutom kunde det finnas trälar som hörde till hushållet. Man levde av självhushåll och odlade och tillverkade det mesta man behövde på gården.

I skogen, utägomarkerna och vattnet som hörde till gården kunde man valla sina husdjur, jaga och fiska. Man hade svin, höns, kor och får. Hästen användes som riddjur. Under den äldre järnåldern var det vanligt att människor och djur bodde under samma tak i stora boningshus som brukar benämnas långhus och kunde vara 30 meter långa.

Under vikingatiden börjar man ha djur i speciella fähus på vintern, på sommarhalvåret går de ute. I fähuset tar man tillvara gödseln till åkrarna. Detta tillskott av näring medför att åkrarna kan brukas år efter år. De kan därför ligga kvar på samma ställe och behöver inte flyttas som under tidigare perioder. Under denna tid skapas de ägo-gränser vi har ännu idag.

De yngre sönerna som inte fick ärva gården odlade upp ny mark eller gav sig ut på långa vikingafärder till andra länder som handelsmän eller krigare. Med sig hem hade de trälar, smycken, silver, salt, sidentyg, kläder och nya seder och vanor.

På resorna kom de även i kontakt med kristendomen. Stormännen är de första som låter sig döpas. Vid Husby finns kristna gravar från 1000-talet där obrända ben ligger i öst-västlig riktning.

Att diskutera

Hur är det att bo en hel familj med mormor, farmor och kanske andra släktingar i ett och samma hus, i ett och samma rum?

Vad är trälar? Hur levde och arbetade en träl?

Hur skaffade man kläder, godis och leksaker när det inte fanns affärer?

Vad järnet betyder

Vid denna tid hade människorna lärt sig att utvinna järn ur sjöar och myrar. Enkla redskap gör man själv hemma i gårdssmedjan. Redskap av järn håller bättre än redskap av bara trä och de är mer effektiva. Man använde järnskottårder draget av oxar, för att bearbeta jorden. Den vassa skäran och lien av järn gjorde det lättare att samla hö och löv på ången som vinterfoder åt djuren.

Människorna på järnåldern ägde kunskap om att man måste gödsla odlingsmarken för att få bättre skördar och man började odla nya sädeslag. Allt detta gjorde att man fick ett överskott – ännu mer mat för dagen. Man har råd att skaffa fler barn och kanske äta bättre så att man klarar sjukdomar bättre – befolkningen växer. Ju mer överskott och rikedom, desto mer att strida om. Och desto mer komplicerad blir samhällets organisation.

Trädet

Ett träd växer intill väggen. Det är den heliga asken Yggdrasil, som enligt den vikingatida mytologin står i världens mitt. I dess krona sitter ekorren Ratatosk och i närheten flyger en korp. Den mäktigaste och visaste guden Oden hade två korpar Hugin och Munin, som flög runt hela världen och berättade för honom vad de sett.

Religionen och magin hörde samman för människorna på den här tiden. Berättelserna om gudarna och hur världen är skapad genomsyrade livet. Till gudarna offrade man och samtalade på olika sätt genom riter. Guden Tor var åskans och böndernas gud.

Till Frö offrade man för att få många barn och goda skördar. Freja var kärlekens gudinna.

Guldgubbe

I Husby fann arkeologerna ett litet guldbleck, en s.k. guldgubbe, det första fyndet i länet av det slaget. I mitten på järnåldershuset i utställningen kan man prova på att slå en guldgubbe, liknande den som man fann i Husby. Tekniken man använder är att på en kopparplåt lägga en patris, som har mönster av en guldgubbe, och sedan slå på patrisen med en träklubba.

Guldgubbens mönster föreställer en man och en kvinna som omfamnar varandra, kanske är det guden Frö och hans jättekvinna Gerd. Frö är fruktbarhetens gud för både människor och djur. Gerd var sädesåkerns gudinna. När man offerar ett guldbleck deltar man i riten. Guldgubbar återfinns på platser som haft stor betydelse och varit förknippade med makt. Kanske grävde Husbyhövdingen ner guldgubben vid en stolpe i huset för att få god skörd och många barn?

I en trekantig monter under trädet ligger guldgubben från Husby och några andra offerfynd som t.ex. delar av svärd, kittel och betsel från Äversta i Glanshammars socken och pärlor, bryne och spänne från Frösvi i Edsbergs socken.

Död och begravning

Fotografiet på väggen visar en domarring från gravfältet Hjortsberga i Kumla. Nedanför ligger två delar av gravklot och en s.k. täcksten. De är från Råsvallslund vid Guldsmedshyttan. Järnålderns människor brände den döde på ett bål. På bålet fick den döde med sig sina ägodelar. Ju mäktigare person desto finare gravgåvor. Askan lades sedan i ett kärl (ofta en lerkruka) som sedan begravdes och man lät ett röse av sten, sand eller jord täcka graven.

Ibland lade man på stora stenar. Gravfälten låg nära gården och byn. Om man tog väl hand om den döde gav det gården och dess invånare skydd. Gravfältet användes som kultplats.

På väggen finns två montrar som visar föremål från gravar. I den röda finns saker som hittats i kvinnogravar. Det långa spettet trodde arkeologerna först var ett stekspett. Numera tror man att det är en sejdestav som tillhört en völva – en kvinna som kan ha fungerat som präst eller schaman. Hon hade fått förmågan att se in i framtiden av gudarna. I den blå montern finns typiska manliga gravgåvor. Föremål med anknytning till striden, hästen och rustningen säger oss att det är en mäktig man som begravts med sådana gåvor.

Under väggmontrarna, i gradängerna, finns fler järnåldersföremål och gravgåvor från länet.

Att diskutera

Var tror ni man samlades och bad till gudarna?

Varför fick man med sig saker i graven?

Varför tror ni man hittar döda djur i människogravarna?

I den röda väggmontern finns en slända med en sländtrissa av sten. Pinnen är nygjord, men stenen är riktig. Varför är den riktiga pinnen borta?

Runstenen

Runorna ansågs magiska. Inte nog med att de var bokstäver, de kunde användas vid besvärjelser och riter också. Runstenarna berättar med få ord om saknaden efter en död familjemedlem, men de är inga gravstenar. Att ha en runsten betydde att man var rik och någon att

räkna med. Det var riktigt ”skryt” att sätta upp en runsten vid gränsen till sina ägor och den restes alltid på en plats där många for förbi och kunde se den.

I vårt område är runstenarna resta under kristen tid. I utställningen finns en runsten från Hovsta socken, en gravhäll från Edsbergs socken och texterna från några av länets 30 runstenar.

Skriv era namn med runor! På en stor runsten av plåt kan man skriva med magnetiska runor. Runbokstäverna på väggstavlan visar den yngre runraden med 16 runor.

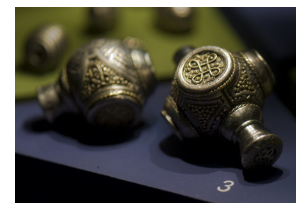
En vikingatida skatt

Efter besöket i utställningen kan man gå ner i Klenodkammaren, två halvtrappor ner i källaren. Där finns Eketorpsskatten, en fantastisk skatt från vikingatiden. I skatten finns flera föremål från fjärran länder, men också från Norden. En del av föremålen är helt unika och man har inte hittat liknande någon annanstans i hela världen.

Skatten består av mynt, smycken och amuletter. Allt är tillverkat av silver förutom ett smycke av guld och ett halsband av glas- och bärnstenspärlor. Många är av väldigt hög kvalitet med fantastiskt filigranarbete. Ett hängsmycke ser ut som en ihopringlad orm. Det kanske är midgårdsormen som vikingarna trodde omringade världen.

De stora silverkulorna högst upp i montern har suttit på ett stort ringspänne. Tors hammare i silver hittar man i många vikingafynd i Sverige, men den i Eketorpsskatten är den enda man hittat i vårt län. Mynten har arabiska tecken och har kommit hit via vikingarnas resor i österled.

Eketorpsskatten hittades i en åker utanför Fjugesta på 1950-talet. Man vet inte varför den hamnade i marken för över 1000 år sedan. Kanske som ett offer, eller kanske för att gömma den när orostider väntade. Kanske för att ha ”pengar på banken”.

Ordlista

Domarring	glest ställda stora stenar i en ring. Domarringar har ibland visat sig innehålla gravar.
Filigran	tvinnade silvertrådar som man löder fast i fina mönster på t.ex. ett spänne.
Fä	betesdjur
Gravklot	rund sten som lades ovanpå graven.
Inägomark	är åker och äng. Måste skyddas mot betande djur med staket av trä eller sten.
Kittel	gryta
Kultplats	en plats där man utför riter, ber till gudarna och offerar.
Lerklining	byggnadsteknik där man smetar ut lera på ett underlag av flätade grenar och på så sätt skapar väggar.
Mytologi	en samling berättelser om gudar, jordens skapelse m.m.
Rit	en religiös ceremoni där allt sker i en särskild fastställd ordning.
Skiftesverk	byggnadsteknik med liggande plank infällda i skåror i stående timmerstolpar.
Träl	slav
Täcksten	sten som lades över gravgömman, ofta en kruka med aska.
Utägomark	är skog och mark som är svår att odla. Där betade djuren.
Varp	trådarna som sitter uppspända i en vävstol.
Årder	jordbruksredskap som fanns innan plogen. Till skillnad från plogen så vänder inte årdret runt jorden.

Tips på eget arbete efter besöket

Fundera på

Fundera på vilka spår ert klassrum skulle lämna efter sig om 1000 år, om det övergavs i dag. Vad skulle framtidens arkeologer hitta? Skulle de kunna förstå vad föremålen användes till?

Göra själv

För att barnen ska lära sig runraden kan de skriva brev med runor och brevväxla med varandra i klassrummet.

Tillverka egna kopior av järnålderspärlor och amuletter. Använd trolldag som ni kan bränna i vanlig ugn och sedan måla och lacka.

Trolldag: 3 dl mjöl, 1 dl salt, 1-1,5 dl ljummet vatten. Bränn degen i 100 grader i ca 1 timma. Trollden kan färgas med kryddor t.ex. paprika (orange), saffran (gul), kanel (ljusbrun) och kakao (mörkbrun).

Eleverna kan rita de olika nordiska gudarna, jättarna och djuren och hela världsbilden som rådde under järnåldern och klistra upp bilderna på hårdpapp. Klipp ut dem och gör en dockteater. Låt sedan klassen spela upp olika berättelser ur den nordiska mytologin för varandra.

Forska själv

Kanske finns det ett järnåldersgravfält nära din skola? Lärare och elever kan själva söka information om fornlämningar från järnåldern genom att använda fornlämningsregistret på Riksantikvarieämbetets hemsida: www.fmis.raa.se

För att få mer hjälp med information om fornlämningar och historia i ditt närområde kan du också vända dig till läns museets arkiv på Länsarvet i Örebro 019-602 87 00.

Egna anteckningar